

Sivistysyliopiston puolustuspuheenvuoro

Tapio Määttä

Nevala, Arto, Häyrynen, Simo & Korpela, Jukka (toim.). (2023). *Fantastinen yliopistouudistus. Sopeutuva akateemisuus ja sivistysihanteen muutos*. Kirjokansi kustantamo. 218 sivua.

Yliopistot ja akateeminen työ ovat jatkuvassa muutoksessa. Aihepiiriin tutkimus on Suomessa useissa yliopistoissa aktiivista, ja monet yliopistolaiset antavat panoksensa muutoksen analyysiin myös perinteisissä medioissa ja nykyisin lisääntyvästi sosiaalisessa mediassa.

Fantastinen yliopistouudistus -teos koostuu seitsemästä vertaisarvioidusta artikkelista, taustoitavista johdannoista ja tekstejä yhteenvetävästä epilogista. Kirjan kymmenen kirjoittajaa (Ismo Björn, Simo Häyrynen, Jukka Korpela, Alina Kuusisto, Arto Nevala, Pirjo Pöllänen, Risto Rinne, Jarmo Saarti, Kari Uusikylä ja Jussi Välimaa) ovat

pitkään tutkineet yliopistoja ja osallistuneet aktiivisesti akateemisen työn muutosta käsittelevään keskusteluun. He tuntevat aihepiirinsä hyvin ja omakohtaisesti. Tämä tuo tekstiin syvyyttä ja kiinnostavuutta.

Yliopistolaki – syy vai seuraus?

Jo kirjan otsikosta voi päätellä, että teoksen sävy on kriittinen. Tästä näkökulmasta teoksen voi sijoittaa osaksi viime vuosien huolikirjallisuutta, jossa yliopistojen muutosta analysoidaan ongelmien kautta. Esipuheen sanoin (Nevala ym., 2023, s. 11): ”yliopistolaitoksen macdonalisoituminen, sen voimakas ulkoinen ohjaaminen sekä siellä käytävän kriittisen keskustelun vähentäminen luovat tarvetta tämän kirjan kaltaiselle ja tutkimukseen nojaille puheenvuoroille.”

Vuoden 2010 alussa voimaantullutta uutta yliopistolakia on tapana syyttää monesta ongelmalliseksi koetusta kehityskulusta. Tämä on teoksen kirjoittajienkin lähtökohta:

Yliopistouudistus 2010 muutti radikaalisti yliopistojen rakenteet, toimintatavat, hallinnon ja henkilökunnan aseman. Ylin valta siirtyi yliopistojen hallituksille, joissa valtaa käyttävät ulkopuoliset jäsenet. On paradoksaalista, että uudistuksen piti lisätä yliopistojen autonomiaa, mutta se johtikin ulko-

puolisen määräysvallan lisääntymiseen. Lupaukset kaikkien tieteenalojen resurssien turvaamisesta osoittautuivat pelkiksi lupauksiksi. (Uusikylä, 2023, s. 14).

Tämäntyyppisessä yliopistolakikritiikissä jää usein liian vähälle huomiolle kysymys siitä, oliko uusi yliopistolaki pikemminkin seuraus kuin syy yliopistojen toiminnassa havaittaville muutoksille. Yliopistolakia ei voi pitää syynä esimerkiksi sille, että rahoituksen hankinta ja kilpailullisuus leimaavat yliopistotyötä tai että työelämätaivoitteet korostuvat opinnoissa.

Kirjan ansioksi luen sen, että kirjoittajille yliopistolaki on vain yksi vaihe pitkässä kehityskaarissa (”tietynlainen kulminaatio”, Nevala ym., 2023, s. 212). Korpela ja Björn (2023, s. 182) tulkitsevat yliopistoja koskevassa keskustelussa yliopistolain ”vain jatkaneen, voimistaneen ja vienneen päätökseen kehitystä, joka käynnistyi 1960-luvulla, nousi uudelle tasolle 1990-luvulla ja kytkeytyi yliopistolaitoksen uudenlaiseen, kansainvälisyyttä korostaneeseen muutokseen 2000-luvun alussa.” Kuusisto (2023, s. 112) tiivistää artikkelissaan tilanteen seuraavasti:

Monet keskusteluteemat, kuten soveltavan ja perustutkimuksen jännite ja humanistis-yhteiskunnallisen tutkimuksen asema ovat samoja 2010-luvulla

kuin 1970-luvulla, mutta yliopistojen yhteiskunnallista tehtävää määritellään uudessa historiallisessa tilanteessa ja uusien historiallisen käsittein.

Yliopistojen historiallinen jatkumo

Kirjan eri tekstejä yhdistää tavoite sijoittaa viimeaikaiset muutokset osaksi yliopistojen pitkää historiaa, erityisesti viimeisten viiden vuosikymmenen aikana. Esimerkiksi innovaatioiden ja taloudellisen vaikuttavuuden korostuminen korkeakoulutuksen yhteiskunnallisena tavoitteena kytketään osaksi pitkää historiallista jatkumoa. ”Klassisen humboldtilaisen yliopistomallin ja teknokraattisen yliopistokäsitteksen” (Kuusisto, 2023, s. 111) välisen jännitteen analyysi historiallisissa ja yhteiskunnallisissa konteksteissa on yksi teoksen keskeisistä teemoista. Pidän juuri tätä historiallista otetta ja pitkiä kehityskulkuja osana yhteiskunnan muutosta luotavaa kirjan lähtökohtaa erityisen kiinnostavana.

Yliopistojen uudenlaisen yhteiskunnallisen roolin juuret paikannetaan yliopistojen alueelliseen ja sosiaaliseen laajenemiseen 1960-luvulta alkaen, mihin kytkeytyy olennaisesti myös yliopistojen demokratisoituminen ja professorivallan murtuminen. Toisena muutoksen ajurina ovat toimineet elinkeinoelämän suunnalta tulleet, korostuneet vaatimukset yliopistoista työvoiman tuottajana ja vaurautta luovien hyödyllisten innovaatioiden hautomana.

Sivistysyliopistosta tuotantolaitokseksi

Kirjoittajat ovat huolissaan siitä, että yliopistoista on johtamisen ammattimaistumisen myötä tulut yhä enemmän hierarkkisia, johtajakeskeisiä instituutioita. He väittävät yliopistojen toiminnan päätösvallan lipuneen yhä enemmän akateemisen maailman ulkopuolelle ja tiedeyhteisön itseohjautuvuuden heikentyneen. Yliopistojen historiallinen perusluonne opettajien ja opiskelijoiden kollegiaalisen yhteisönä on vaarassa. Vapaan tutkimuksen, itseisarvoisen tieteen ja sivistyksen ihanteiden näkökulmasta taas on ongelmallista, jos hyödyllisyys korostuu tieteen tehtävänä ja yliopistojen yhteiskunnallisen merkityksellisuuden kriteerinä.

Teos on klassisen sivistysyliopiston puolustuspuheenvuoro. Sivistysyliopiston idean ydin on ajatuksessa siitä, että ”kaikista ja kaikesta ei ole välttämättä välitöntä hyötyä, vaan sivistyksen kehittäminen on inhimillinen päämäärä ja arvokas itsessään” (Björn ym., 2023, s. 118). Kriittikin kohteena on elinkeinoelämää palveleva ja ulkoisten intressiryhmien ohjaama ”managerialistinen yritys yliopisto”, ”innovaatioyliopisto”, ”markkinayliopisto” tai ”tuotantolaitosyliopisto” – kirjoittajien luovuus pääsee esiin, kun kritiikin kohdetta nimetään eri yhteyksissä. Johtopäätösjaksossa (Nevala ym., 2023, s. 214) tiivistetään epäilemistä ja kriittisyyttä korostava ydinviesti: ”Yliopisto ei ole enää kapinaorganisaatio vaan tuotantolaitos ja tehdas.”

Kun teoksen katse on historiallisten kehityskulkujen ja nyky-yliopiston kipupisteiden analyysissä, tulevaisuuden pohdinnat jäävät nykyhetkestä arvioiden varsin kevyiksi. Kirjoittajat itse-

kin tunnistavat tietyn nostalgisuuden pohtiessaan epilogissa sivistysyliopiston ”pelastamisen” mahdollisuutta (Nevala ym., s. 214–215).

Samalla on lohdullista muistaa, että vaikka yliopistot organisaatioina ovat historiallisesti muuttuneet kulloistenkin hallitusten näkemysten mukaisesti, ”[k]orkeakoulutuksen yhteiskunnallinen instituutio on kuitenkin säilynyt hämmästyttävän samantyyppisenä, sillä edelleenkin yliopistoissa kasvatetaan kansalaisia ja akatemian jäseniä sekä tavoitellaan totuutta tutkimuksen avulla” (Välimaa, 2023, s. 58). Samoin tiivistää Rinne (2023, s. 172):

yliopiston ideat ja ihanteet [eivät] ole järin radikaalisti muuttuneet vuosikymmenten saatossa, vaikka yliopiston toimintaympäristö on voimakkaasti muuttunut.

Tieteen ja sivistyksen puolustus

Tieteen itseisarvon ja sivistyksen puolustamiselle on nähdäkseni juuri nyt erityinen tilaus. Luottamus tieteeseen, tutkimukseen ja yliopistoihin on toistaiseksi muun muassa Suomessa edelleen vahvaa, mutta maailmalta löytyy merkkejä uusista yliopistojen toimintaa uhkaavista vaaroista. Autoritaarisen populismin pelikirjaan eri puolilla maailmaa kuuluu olennaisesti tieteen luotettavuuden kyseenalaistaminen ja vaatimukset yliopistojen toiminnan tiukemmasta poliittisesta kontrollista. Suomessa tällaiset ajatukset ovat toistaiseksi olleet vielä vaikutuksiltaan suhteellisen vähämerkityksellisiä. Korpela ja Nevala (2023, s. 199) tiivistävät poliittisten ryhmien varsin yhteneväisen korkeakoulupoliittisen linjan:

Puolueiden välillä on tosiasiallisesti varsin vähän eroja korkeakoulutusta koskevissa linjauksissa.

Teoksessa autoritaarisen populismin suunnasta nousevaa yliopistokritiikkiä vain sivutaan. Välimaa (2023, s. 56) viittaa artikkelissaan lyhyesti kasvavaan tiedeskeptisismiin, epätieteelliseen hörhöilyyn, salaliittoteorioihin sekä sosiaalisen median kautta leviävään vihapuheeseen. Korpela ja Nevala (2023, s. 193) viittaavat populismiin, auktoriteettien kyseenalaistamiseen, trollaukseen ja ”suoranaiseen väärän tiedon leviytykseen” yliopistojen ja tutkimuksen uusina haasteina.

Kun yliopistoa arvioidaan jatkuvan kamppailun areenana ja ristiriitaisten yhteiskunnallisten vaatimusten kohteena, autoritaarisen populismin suunnasta nouseva tiedeskeptisismi voi nähdäkseni nousta poliittisesti nykyistä merkityksellisemmäksi myös Suomessa. Yhteiskunnallisessa keskustelussa on tällöin tärkeää väsymättä muistuttaa yliopistojen toimintaa määrittävistä historiallisista lähtökohdista ja erityisesti yhteiskunnallisesta tehtävästä. Tässä arvokeskustelussa uskon sivistyspuheelle olevan lisääntyvää tarvetta.

Voin suositella teosta kaikille yliopistoista, niiden muutoksesta ja tulevaisuudesta kiinnostuneille. ■